

МІЖМОЎНЫЯ АДПАВЕДНІКІ Ў ЛЕКСІКАГРАФІЧНЫХ КРЫНІЦАХ

Паняцце міжмоўнага адпаведніка найперш акрэсліваецца зместам такой лінгвістычнай дысцыпліны, як перакладазнаўства. Перакладазнаўства (або тэорыя перакладу) як навуковая дысцыпліна будуецца на лінгвістычнай аснове, якой з'яўляецца параўнальнае вывучэнне моўных з'яў, выяўленне пэўных адпаведнікаў мовы арыгінала і мовы перакладу, адпаведнікаў лексічных, фразеалагічных, сінтаксічных і інш.

Перакладчыцкія адпаведнікі – гэта словы, словазлучэнні, іншыя адзінкі арыгінала і перакладу, якія ў адным са значэнняў перадаюць аднолькавы ці адносна аднолькавы аб'ём інфармацыі або з'яўляюцца “функцыянальна раўназначнымі” [1, с.65]. У тэорыі перакладу спроба тэрэтычнага асэнсавання міжмоўных адпаведнікаў упершыню была зроблена Я.І. Рэцкерам у артыкуле “О закономерных соответствиях при переводе с родной язык” [2, с. 156-178]. Даследчык звярнуў увагу на заканамерны характар лексічных адпаведнікаў пры перакладзе, адзначыў важнасць і самастойнасць пытання аб разнастайных тыпах і відах адпаведнікаў у тэорыі перакладу. У класіфікацыі адпаведнікаў, прапанаванай Я.І. Рэцкерам у манаграфіі “Теория перевода и переводческая практика”, паслядоўна і дыферэнцыравана вызначаюцца тыпы адпаведнікаў, сярод якіх вылучаюцца наступныя катэгорыі: 1) “эквіваленты, якія ўсталяваліся ў выніку тоеснасці азначаемага, а таксама якія адклаліся ў традыцыі моўных кантактаў; 2) варыянтныя і кантэкстуальныя адпаведнікі і 3) усе віды перакладчыцкіх трансфармацый” [4, с.9]. Вучоны лічыць, што паміж эквівалентнай катэгорыяй і дзіюма астатнімі ёсць прынцыповая розніца, паколькі “эквівалентныя адпаведнікі адносяцца да сферы мовы, тады як дзве апошнія – да сферы маўлення” [4, с.9]. Эквівалентнасць на думку даследчыка, трэба лічыць пастаянныя раўназначныя адпаведнікі, збыццём якіх, як правіла, не залежыць ад кантэксту; варыянтныя ж адпаведнікі выкарыстоўваюцца тады, калі ў мове перакладу існуе некалькі слоў для перадачы аднаго і таго ж значэння зыходнага слова. Сярод эквівалентаў Я.І. Рэцкер выдзяляе поўныя і частковыя. Варыянтныя адпаведнікі ў рабоце не дыферэнцыруюцца.

В.Н. Камісараў прапануе іншую класіфікацыю міжмоўных адпаведнікаў: пастаянны адпаведнік, варыянтны адпаведнік, аказіянальны адпаведнік. Пастаянны адпаведнік, на думку вучонага, выкарыстоўваецца перакладчыкам заўсёды (або амаль заўсёды) для пэўнай адзінкі арыгінала; наяўнасць некалькіх знакаў (ці сінтаксічных структур), якія рэгулярна ўжываюцца пры ўзнаўленні зместу пэўнай адзінкі (або структуры) арыгінала, дае падставы гаварыць пра існаванне варыянтных адпаведнікаў; аказіянальным адпаведнікам называецца нерэгулярнае, выпадковае выкарыстанне знака ці структуры ў перакладзе, якое звязана з асаблівымі ўмовамі, што суправаджаюць з'яўленне гэтай адзінкі. Такой умовай, паводле В.Н. Камісарава, можа быць або адсутнасць адзінкі перакладу для пэўнай адзінкі зыходнай мовы, “ або немагчымасць выкарыстання яе пры пабудове тэксту” [3, с.169].

У манаграфіі В.С. Вінаградава “Лексические вопросы перевода художественной прозы” адпаведнікі падзяляюцца на два асноўныя тыпы: канстантныя і аказіянальныя. “Канстантныя адпаведнікі (іх можна было б назваць і слоўнікавымі, пастаяннымі, моўнымі або прадказальнымі) вызначаюцца на ўзроўні мовы. У маўленні, у мастацкім тэксце яны толькі канкрэтызуюцца” [1, с.70]. Даследчык адзначае неаднароднасць

канстантных адпаведнікаў; сярод іх ёсць першасныя (асноўныя) – гэта абсалютныя міжмоўныя сінонімы, і другасныя (патэнцыяльныя) – гэта адносныя міжмоўныя сінонімы (адрозніваюцца эмацыянальнымі, стылёвымі і іншымі адценнямі). Ужыванне аказіянальных адпаведнікаў абумоўлена, паводле В.С. Вінаградава, мастацкім стылем арыгінала, асаблівасцямі мовы перакладу, творчай манерай перакладчыка.

Кожная з прапанаваных класіфікацый мае пэўныя адрозненні. Я.І. Рэцкер не дыферэнцыруе варыянтныя і кантэкстуальныя адпаведнікі, улічвае перакладчыцкія трансфармацыі, якія, па сутнасці, з'яўляюцца асобным аб'ектам даследавання. Тэрмін *эквівалент* у літаратуры па тэорыі і практыцы перакладу часам выкарыстоўваецца як сінонім тэрміна *адпаведнік* [1, с.65]. Тэрмін *аказіянальны адпаведнік* у тым значэнні, якое акрэслівае В.Н. Камісараў, дае падставы аднесці (асабліва пры параўнанні фактаў блізкароднасных моў) да гэтых адпаведнікаў адзінкі, якія зафіксаваны перакладнымі слоўнікамі і даўно выкарыстоўваюцца пры перакладзе. В.С. Вінаградаў да канстантных адпаведнікаў адносіць абсалютныя і адносныя міжмоўныя сінонімы, у той час як у В.Н. Камісарава і іншых гэта асобныя тыпы (пастаянныя і варыянтныя адпаведнікі).

Тэрміналогія, якой карыстаюцца даследчыкі для намінацыі міжмоўных адпаведнікаў, досыць разнастайная: эквівалент, заканамерны (канстантны, пастаянны) адпаведнік; аналаг, варыянтны (факультатыўны) адпаведнік; кантэкстуальная замена, аказіянальны (кантэкстуальны) адпаведнік. Нягледзячы на разнастайнасць тэрмінаў, можна акрэсліць тое істотнае, што іх аб'ядноўвае. Усе перакладчыцкія адпаведнікі падзяляюцца на некалькі тыпаў: канстантны адпаведнік (пастаянны, заканамерны, эквівалент) – абсалютна адпаведная значэннем і функцыяй адзінка, ужыванне якой не залежыць ад кантэксту; варыянтны адпаведнік (факультатыўны, аналаг) – адносна адпаведная адзінка, якая выбіраецца з сінанімічнага раду адзінак мовы перакладу для перадачы зыходнага слова або канструкцыі арыгінала; аказіянальны адпаведнік (кантэкстуальная замена) – недастатковая адзінка, выкарыстанне якой дыктуецца ўплывам лінгвістычных і экстралінгвістычных фактараў (адсутнасцю канстантных або варыянтных адзінак у мове перакладу, немагчымасцю выкарыстання іх пры пабудове тэксту, мастацкім стылем арыгінала, творчай манерай перакладчыка).

На лексікаграфічным матэрыяле (Беларуска-рускі слоўнік. У 2-х т. Т.1. А-О. /АН БССР, ін-т ім. Я. Коласа; Рэд. К.К. Атраховіч (Кандрат Крапіва). – 2-е выд., перапрац. і дап. – Мн.: БелСЭ, 1988. – 813 с.) пакажам магчымыя тыпы міжмоўных адпаведнікаў. Абраны для аналізу слоўнік – адна з першых найбольш аб'ёмных і агульнадаступных крыніц разнастайнага фактычнага матэрыялу для даследавання працэсаў узаемадзеяння двюх блізкароднасных моў і параўнальна-тыпалагічнага вывучэння лексічных сістэм беларускай і рускай моў.

На нашу думку, пры аналізе рускіх адпаведнікаў да беларускіх лексічных адзінак на матэрыяле перакладнога слоўніка мэтазгодна прытрымлівацца наступнай класіфікацыі: канстантны адпаведнік, варыянтны адпаведнік. Замест тэрміна аказіянальны адпаведнік лагічна выкарыстоўваць тэрмін трансфармаваны адпаведнік, калі аналіз праводзіцца паводле лексікаграфічных крыніц, паколькі самі перакладчыцкія аказіянальныя адпаведнікі неаднародныя. Як адзначае В.С. Вінаградаў, сярод іх можна вылучыць тры асноўныя разнавіднасці, па-першае, “гэта ўласна-перакладчыцкія лексічныя аказіяналізмы, г. зн. новыя словы, створаныя перакладчыкам ў адпаведнасці з сэнсам і мастацкай функцыяй індывідуальна-аўтарскіх слоў арыгінала згодна кантэксту арыгінала і перакладу” [1, с.72]. Другі від аказіянальных адпаведнікаў – гэта лексічныя пары, у якіх

звычайнаму слову або словазлучэнню арыгінала адпавядаюць у перакладзе “апісальныя звароты або словы, якія не супадаюць сваім паняццёвым зместам з суадноснай лексічнай адзінкай” [1, с.73]. Нарэшце, да трэцяга віду аказіянальных адпаведнікаў трэба аднесці “перакладчыцкія запазычанні і словы – рэаліі арыгінала, якія іх спарадзілі” [1, с.74].

Такім чынам, аказіянальныя адпаведнікі ўмоўна падзяляюцца на ўласна-перакладчыцкія аказіяналізмы, пэўныя трансфармаваныя адзінкі, перакладчыцкія запазычанні з мовы арыгінала. Уласна-перакладчыцкія аказіяналізмы і перакладчыцкія запазычанні выкарыстоўваюцца пры перакладзе мастацкага тэксту. Паколькі ў цэнтры нашай увагі лексікаграфічны матэрыял, то натуральна выкарыстоўваць тэрмін трансфармаваны адпаведнік.

Названая класіфікацыя (канстантны адпаведнік, варыянтны адпаведнік, трансфармаваны адпаведнік), на нашу думку, найбольш паслядоўна адлюстроўвае зместавую сутнасць кожнага з тыпаў адпаведнікаў. Пры гэтым улічваецца: а) аб’ём значэнняў адзінкі мовы арыгінала, у поўным ці няпоўным аб’ёме яны перадаюцца ў мове перакладу; б) узровень узнаўлення адзінкі арыгінала ў мове перакладу (аналагічны або неаналагічны); в) ступень рэгулярнасці выкарыстання адзінкі мовы перакладу для перадачы пэўнай адзінкі мовы арыгінала).

Канстантныя адпаведнікі мовы перакладу ў поўным аб’ёме на аналагічным узроўні перадаюць значэнне адзінкі зыходнай мовы:

абзначэнне – обозначение (с.25),
абраз – оскорбление (с.43),

баркун – бот. донник (с.174),
верф – верфь (с.227),
запіска – записка (с.465),
глыбокі – глубокий (с.326),
гнилаваты – гниловатый (с.327),
глядзельны – зрительный (с.326),
даведачны – справочный (с.326),
верашчаць – верещать (с.227),
групавацца – группироваться (с.336),
грызціся – грызться (с.337),
дабрукоўваць – домашивать (с.345),
гнутка – гибко (с. 328),
грозна – грозно (с.334),

дабрадзеяна – добродетельно (с.344) і інш. У лексікаграфічнай крыніцы канстантны адпаведнік заўсёды адзінкавы і аднаслоўны.

Варыянтныя адпаведнікі падаюцца ў лексікаграфічнай крыніцы ў сінанімічным радзе адзінак перакладу для перадачы зыходнай адзінкі:

абраз – 1) икона, 2) образ (с.43);
адплата – 1) отплата, 2) отплата, отмщение, отместка, возмездие (с.91);
жалейка – муз. жалейка, свирель (с.409);
гнаны – (редко) гонимый, изгоняемый, преследуемый (с.327);
гняўлівы – разг. обидчивый; гневливый (с. 328);
дасужы – разг. работающий, рачительный (с.368);
грузкі – (о почве) вязкий; (о болоте) топкий (с.335);

дайскі – 1) дойти, 2) достигь, достигнуть, добиться; 3) разг. доискаться, дознаться; 4) разг. изнемочь; 5) прост. кончиться, скончаться (с.351);

безупынна – 1) безостановочно, 2) непрерывно, непрерывно; 3) беспрестанно, непрестанно; неустанно, безустанно, неослабно (с.180) і інш.. Пошук аптымальнага рашэння для перакладчыка заключаецца “ ў паслядоўным адборы некалькіх магчымых варыянтаў...” (5, с.117).

Трансфармаваныя адпаведнікі прадстаўлены ў перакладным слоўніку тады, калі ў мове перакладу для зыходнай адзінкі арыгінала адсутнічае аднаслоўная раўназначная лексічная адзінка. Пры гэтым узровень узнаўлення зыходнай адзінкі і адзінкі перакладу не супадае:

брук – булыжная мостовая (с.198);

гляк – горшок с узким горлышком (с.326);

грачанішча – место, на котором росла гречиха (с.334);

дакопкі – завершение копки картофеля (с.353);

драбнатвары – с мелкими чертами лица (с.387);

забеганы – разг. усталый от беготни (с.420);

даспяліць – довести до зрелости (с.367);

дзяцінецъ – впадать в детство (с.383);

завінуцца – разг. энергично взяться за дело (с.426);

залетась – в позапрошлом году (с.451);

давеку – до глубокой старости, до конца дней (с.346) і інш..

Відавочна, трансфармаваныя адпаведнікі ў лексікаграфічнай крыніцы падаюцца да тых слоў, для якіх у мове перакладу адсутнічае аднакампанентная лексічная адзінка. Статус трансфармаванай адзінкі ў лексікаграфічнай крыніцы неадназначны. З аднаго боку, такі адпаведнік узнаўляе адзінку арыгінала на іншым моўным узроўні (слова на ўзроўні словазлучэння або сказа). А з другога боку, адпаведнік, адлюстраваны ў слоўніку, рэгулярны і можа мець варыянт. аберуч – обеими руками, двумя руками (с.71); агораны – кое-как (с трудом) добытый (раздобытый, купленный) (с.62). Такім чынам, для перакладазнаўства пільным і карысным уяўляецца не толькі матэрыял мастацкіх тэкстаў, але і матэрыял перакладных слоўнікаў.

Літаратура

1.Виноградов, В.С. Лексические вопросы перевода художественной прозы. – М.: МГУ, 1978. – 172 с.

2.Вопросы теории и методики учебного перевода: сб. ст. / Под. ред. К.А. Ганшиной и И.В. Карпова. – М.: Изд.-во Акад. пед. наук РСФСР, 1950. – 232 с.

3.Комиссаров, В.Н. Слово о переводе: Очерк лингвистического учения о переводе. – М.: Межд. отн.,1973. – 215 с.

4.Рецкер, Я.И. Теория перевода и переводческая практика: Очерки лингвистической теории переводов. – М.: Р. Валент, 2004. – 273 с.

5.Сардарова, А.А. К вопросу о психолингвистической концепции перевода / А.А. Сардарова // Языковая личность и эффективная коммуникация в современном поликультурном мире: сб. матер. междунар. науч.-практ. конф. (Минск, 23-24 окт. 2015 г. / М-во образования РБ, БГУ, Фак-т социокультур. коммуникаций; под ред. О.И. Уланович. – Минск: Колорград, 2015. – С. 116-118.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ